

ČLENEK KOT BESEDNA VRSTA V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU

V članku je podan pregled obravnavanja členka v slovenskem jezikoslovju in značilnosti členkov, zaradi katerih se v novejšem jezikoslovju uvrščajo v samostojno besedno vrsto.

In the article is represented a survey in treatment of particles in the Slovene linguistics, and described the characteristic owing to which particles are treated as an independant part of speech.

Členki so pri nas razmeroma pozno opredeljeni kot samostojna besedna vrsta in še sedaj povzročajo težave pri določanju. Za samostojno besedno vrsto jih je prvi določil J. Toporišič v članku *Kratko oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika*.¹ Do tedaj so členke obravnavali v okviru prislovov.

Tako že A. Bohorič v slovnici pri prislovu poleg pravih prislovov navaja primere, ki so členki. Sem sodijo nekateri nikalni - *nej, nikar, nikakor, kratko nikar, tudi nikar*; zatrjevalni - *ja, kakupak, rešnižnu*; dvomilni - *lahkaj*; ločilni ali razdelilni - *fuseb*; izvzemalni - *samuzh, le*; branilni - *nikár ne, kratku nikár*; in pojasnjevalni - *kakor, slasti* prislovi.²

M. Pohlin prislove, za katere uporablja poleg nemške besede *das Nebenwort* tudi slovensko besedo *Polegbesęda*, skladijsko opredeli, in sicer pravi, da so »del sporočila, ki večinoma stoji pri glagolu in pojasnjuje njegov pomen ali okoliščine ali mu daje več ali manj izrazne moči«. ³ Delitev prislovov v primerjavi z Bohoričem poenostavi in loči le prislove časa (*Nebenwörter der Zeit*), kraja (*Nebenwörter eines Orts*) in prislove različnih lastnosti (*Nebenwörter verschiedener Eigenschaften*). Primerov, ki bi bili členki, skoraj ni več, v zadnji skupini so le še pritrtilnice in nikalnice (*pazh, ne, nekar, kratkunekar, po nobeni ženi*).

J. Kopitar prislove že deli na osnovi vprašalnice in je tako pri nas prvi uvedel vprašalnico kot merilo za delitev prislovov. Tako vprašalnico navaja tudi pri pritrtilnicah in nikalnicah, ki jih tradicionalno obravnava pri prislovih.⁴ Te vprašalnice so: *je li (nicht war), li, al, al li (wohl) in al ne (vielleicht nicht)*. V to

skupino uvršča sledeče primere: *bleso, bles* (*vermutlich*), *je, kaj pa de, kaj pa* (*ja*), *ne* (*nein, nicht*), *zlo ne, kratko nikár ne, po nobeni zeni ne* (*gar nicht*), *jávalne* (*ich zweifele, vermutlich nicht*), *nikár, nikár ne* (*thu es nicht*), *nikárte* (*thun Sie nicht, thut ihr nicht*), *pazh* (*wohl, ja*), *morebít, sna bit, mordè* (*vielleicht*), *réf, sa réf* (*wahrhaftig, wirklich, in der That*). Kljub vprašalnicam pa so se mu tudi med druge prislove vrinili primeri, ki jih ni mogoče šteti med prave prislove, npr.: *škoraj, šizèr, šzer, šhè, shé, ushé, vsaj, šàj, na, do, vsfhèzh, slàft, slàfti*.

F. Metelko obravnava prislove v poglavjih o besedotvorju in pregibanju ter pri skladnji.⁵ Z besedotvornega stališča so za členke zanimivi korenski prislovi, ki so členki, kot *alz* (*wohl*), *uxè* (*schon, wohl*), *le* (*nur, sicher: le vžema - nimm nur, sicher; le ida - geh nur*), *de* (*ja: de, to je rés - ja, das ist wahr*), *xe* (*schon: je xe rekál - er hat es schon gesagt*), *vèy* (*mehr: ne dam vèy*), *pàuy* (*pàuy rés*), *mar* (*lieber: kaj be yakal, mar grem*), *nikalni ne, ne, ni*. Med zloženimi prislovi pa prikazuje primere, pri katerih se prvič pojavijo členki morfe-mi. Tu našteva poleg primerov z *le* (*tàle, tamle, semle, letz, letàm*), *kole* (*kjerkole, koderkole, kamor be kole wel*), *se* (*dese, deseravno, kedar se bodz ali kedar se bodz*) še oziralni *xe/r* (*kjer*), *-s* (*létos*) in *krat* (*takrat, kolekrat*). Vse te besedotvorne prvine razen *-krat* in *-s* izrecno imenuje *Partikeln*. S tem je Metelko dal osnovo za raziskovanje tovrstnih besedotvornih elementov.

A. J. Murko deli besedne vrste v tri skupine: imenske besede (*Nennwörter*), glagole (*Zeitwörter*) in nepregibne besede (*Partikeln*)⁶. Pod izrazom *Partikeln* razume besede, ki se ne sklanjajo in ne spregajo, torej prislove, predloge, veznike in medmete. Doslej je bilo ugotovljeno, da prislov pojasnjuje glagol (Pohlin), Murko pa dodaja, da pojasnjuje tudi pridevnik in prislov (*moder človek modro živi; zlo velik popolnoma odrášen fant; prav lepo je pisal*).

A. Janežič v *Slovenski slovnici* sprejme Murkovo delitev besednih vrst na imena, glagole in členke.⁷ Izraz *členek* uporablja kot skupno ime za nepregibne besedne vrste.

Da se je ta izraz uporabljal različno, kaže Svetčeva razprava v *Novicah*.⁸ Členki so po njegovem »v vsakem jeziku neizrečeno oglašeni, izbrušeni in večkrat tako majhni, da jih človek komaj opazi. Al kakor so neznatne viditi te besedice, to vendar šele one stikajo besede ino stavke v lepo, razvidno soglasno celoto«. Razpravlja o besedah *i, a, no, ko, kar*, in sicer zlasti kot o veznikih, vendar ugotavlja tudi njihove druge funkcije. Tako npr. pri vezniku *i* pravi, da pomeni isto kot *in* (*Polje i gora cvete*), tudi (*Če pridete vi, pridem i jaz*), tako - kako in ne samo - ampak tudi (*Prišli so i oče i mati; I peli smo, i*

jokali). Opaža tudi, da *i* v primerih *I kaj praviš, I nu pa daj* ni veznik. Pri členu *a* prav tako ugotovi dve funkciji, in sicer da izraža protivnost (*Eni delamo v goricah, a drugi na polji*) in vprašalnost (*A veš, kdo je?*).

Korak naprej je v prikazovanju členkov napravil Janežič v drugi izdaji svoje slovnice.⁹ Po Kopitarjevem zgledu je pri delitvi prislovov uporabil vprašalnico in člensko skupino uvrstil med načinovne prislove. Zanje predpostavlja tako kot Kopitar vprašalnice *ali, li, jeli, anti, mar, mar ne, kaj ne*. Razvrsti jih v naslednje skupine:

- prirekovavni prislovi: *dà (dro), kaj pa, kaj pa da, to je, to je da, tja da, to se vé, se ve da, vsikako, po vsakoršnem, gotovo, po vsaki ceni, le, le le, mar, naj, pač, pač da, prav, rés, zarés, resen, pač res, to pa to;*

- odrekovavni prislovi: *ne, nak, naka, nič, nikar, nikari, kar, kratko in malo ne, celo ne, nikakor, po nikakoršnem, po nobeni ceni, v nobén kup, zahman, zavman, zastórnj;*

- dvomno pri- in odrekovavni prislovi: *blezo, blezi, boje, brž ko ne, brž čas, li, je li, menda, lahko da, morda, morebiti, znabiti, neki, nek, nemara, kakor se kaže, po vsej priliki, po videzu;*

- javelni: *komaj, komej, težko, težko da.*

Poleg teh pa dodaja še:

- pojasnovavne prislove: *kratkoma, na kratko, namreč, navlasti, zlasti, prav za prav sploh, v obče;*

- primerjavne prislove: *kakor, kot, ko, liki.*

V kasnejših izdajah je Janežič najprej opustil skupino primerjalnih prislovov, nato pa Sket še pojasnjevalne, saj za oboje ni bilo ustrezne vprašalnice.¹⁰ Tudi primere je Sket skrčil in posodobil, tako da ima v izdaji slovnice iz l. 1906 le še *prislove*, ki kažejo »poved v stavku kot trdilno, dvomno-trdilno ali nikalno«, s primeri: *dà, kajpada, sevéda, vsekako; gotovo, res, zarés - bržkone, bržčas, menda, morda; nemara, jedva, komaj - ne, nikar, nikar ne, nikakor ne, celó ne, kratko in malo ne, zaman.*

M. Pleteršnik je v svojem slovarju večino členkov uvrstil med prislove.¹¹ Členke, ki so jih dotedanji slovniciarji imeli za vprašalnice po pritrjevalnih in zanikovalnih prislovih, je uvrstil med veznike s posebnimi pojasnili, npr.:

ali conj. 2. »*ali*« je vprašalna besedica v direktnem in indirektnem vprašanju: *ali prideš nocoj k nam? vprašal me je, ali sem zadovoljen s službo;*

li conj. 1. breznaglasna vprašalna besedica, ki stoji navadno za prvo besedo v stavku: *je li res; Bog vedi, ni li to znamenje prihodnjih temnih ur -*

2. pristavlja ali priveša se nekaterim veznikom: nego li ...;

mar II conj. v vprašalnih stavkih: *je mar pri Bogu kaj nemogočega;*

jeli conj. I. vprašalni členek: *jeli je to prav.*

Kot veznika sta predstavljeni tudi nikalnici *ni* in *niti*: *niti* conj. *niti za lek ga ni; kamena niti še ne vzdigneš ...; ni* conj. *ne delam ni ne molim; drugi na tebe ni ne mislijo.* Nikalnica *ne* ima oznako *part.*, kar tu najbrž pomeni partikula, čeprav je *part.* v seznamu kratica za particip. Kot veznik je označen tudi *naj*, češ da se uporablja v glavnih stavkih za izražanje zahteve, želje, ukaza, npr. *naj vidim.*

Pri vezniku je obravnavan tudi *da* kot sredstvo za izražanje želelnosti (*da bi ti Bog dal; da si mi zdrav*), medtem ko je *da* kot samostojna pritrtilnica označen z oznako *interj.* Neenotno so predstavljeni tudi nesamostojni členki. Tako je *le* označen za »breznaglasno besedico, ki se pristavlja demonstrativnim besedam ali pa tudi pred nje stavi«: *ta-le človek, tam-le, tod-le, le-ta, le-tod.* V nasprotju z besedo *le* pa je beseda *koli* predstavljena kot adverb, ki se uporablja z relativnimi besedami: *kdor koli. Bodi* pa je obravnavan na koncu glagola *biti* z opozorilom, da se uporablja za oziralnimi zaimki: *kdor bodi, kar bodi.* Zadreg pri besednovrstnem označevanju v Pleteršnikovem slovarju kažejo, da ta vprašanja niso bila dovolj raziskana.

Do Breznika je v naših slovnica h ugotovljeno, da so prislovi besede, za katere obstajajo določene vprašalnice, in da pojasnjujejo glagole, pridevnike in prislove. Prislovom pa priključujejo tudi nepregibne besede, ki lahko predstavljajo odgovor na odločevalno vprašanje, torej pritrtilnice in nikalnice, pa tudi še nekatere druge. Te pa verjetno prav zaradi tega, ker po njih ni bilo mogoče vprašati, iz skupine prislovov postopoma izločajo. Od Metelka so upoštevani tudi členki/partikule kot besedotvorne prvine pri zaimkih in prislovih. Izraz *členek* je vpeljal Svetec, Janežič pa ga je uporabljal kot skupno ime za nepregibne besedne vrste namesto nemškega izraza *die Partikel.*

A. Breznik je v četrti izdaji svoje slovnice ohranil izraz *členki* kot skupno poimenovanje za nepregibne besedne vrste.¹² Med temi pa loči členke v ožjem pomenu besede, med katere uvršča besedotvorne prvine, ki so lahko samostojne besede ali pa le navezki. Med temi našteje: *le (ta-le, le-ta, le-oni), ga (Bog ga bodi zahvaljen, gorje si ga človeku), si (Od kod ste si vi? gorje si ga človeku; kdor si bodi, marsikaj)* in navezke: *-r (kako-r, kamo-r), -j (teda-j, tako-j, ka-j), -kaj (ondu-kaj), -ti (kaj-ti, ni-ti, an-ti).* Pri načinovnih prislovih pa ugotavlja, da nekateri ne pojasnjujejo povedka, ampak natančneje določajo

misel stavka. Pravi: »taki prislovi

a) kaj potrjujejo, n.pr. *da, res, gotovo, pač, že, žeže, kajpada, seveda*;

b) zanikavajo, npr. *ne, nikakor, nikakor ne, pač ne*;

c) izražajo dvom ali negotovost, npr. *morebiti, morda, hm!*;

č) določajo misel v vprašalni obliki, npr. *ali?*«

Breznik za te besede ni navedel primerov rabe, zato ni mogoče vedeti, ali jih je pojmoval kot pritrdilnice ali pa tudi kot dele stavka.

Napredek pri raziskovanju členkov predstavlja Jesenovčeva razprava iz leta 1944.¹³ V njej obravnava besede *naj, bodi, si, li, bi, ali, pač, neki, mar, češ, no, nu, ne, nikar, ni*, ki so po njegovem členu v ožjem pomenu besede. Členke definira kot besede, ki modificirajo indikativ, imperativ ali nomina in krepijo pomen tistih besed, zraven katerih stojijo. Pripisuje jim zlasti modalno vlogo. Pri obravnavanju navaja vse njihove funkcije, tudi vezniško ali besedotvorno, in ugotavlja njihove pomene. Ne razmišlja pa o njihovi besednovrstni osamosvojitvi.

Slovenska slovnica iz leta 1947 oz. 1956 obravnava členke tradicionalno pri prislovu, in sicer v skupinah *poudarni* in *miselni prislovi*.¹⁴ Zaradi tega prislove opredeljuje zelo široko: »so nepregibne besede, ki določajo kraj, čas, način, vzrok in mero, dajejo besedam v stavku poudarek ali določajo razmerje do celotne misli.«¹⁵

Izraz *miselni prislovi* je uporabljen kot skupno ime za pritrdilnice, nikalnice in vprašalnice, na novo pa so dodane zvalnice. Pritrdilnice so notranje razčlenjene glede na intenzivnost, prepričljivost pritrditve.

- *da, seveda, kajpada, resda, gotovoda, seve, kajpa, res, gotovo, prav*;

- s pridržkom potrjujejo: *saj, že, še, že že, že še, tudi*;

- z ugovorom potrjujejo: *pač*;

- po sklepanju pa: *torej, zatorej, tedaj, tako*;

- dvom izražajo: *mendà, morda, morebiti, bliz, bajè, bržkone, najbrž, bržda, bržčas, nemara, menda*.

Med nikalnimi našteje *ne, nak* in *ni* v sestavi.

K vprašalnicam uvršča *a, ka-li, kajne, jeli, jelite, mar, ali*.

Pri zvalnicah pa ima tip *na, nata, nate; lej, lejta, lejte* itd.

Glede na primere je težko reči, če je mišljena le samostojna pastavčna raba teh besed ali pa tudi raba v stavku, saj so za pritrdilnice in nikalnice dani le pastavčni primeri, pri vprašalnicah pa so navedeni oboji: *Je to prav, a? Saj prideš, kaj ne?* proti *Mar se je še gibala? Ali vi mislite drugače?*

Nova pa je skupina *poudarnih prislovov*. Opredeljeni so kot besede, ki dajejo besedam v stavku večji ali manjši poudarek in dopolnjujejo vse besede. Poudarni

prislovi so razdeljeni na take, ki

a) besedo določno pokažejo: *prav, ravno, posebno, predusem, zlasti, naduse*;

b) besedo popolnjujejo v obsegu in stopnji: *čisto, prav, prav za prav, zelo, bolj, najbolj, vse, kar, celo, popolnoma, docela, povse, povsem*;

c) omejujejo obseg: *lè, samó, vsáj, kvečjemu; skoraj domala, bliz, še, malo-dane, kmalu*;

č) kažejo na čustveno osebno razmerje do česa, bodisi veselje, presenečenje, pridržek, samoumevnost, dopuščanje, nasprotje: *lè, vendar, vendarle, pa, že, še, pač, saj, že še, tudi*. Navedenih je nekaj primerov rabe v stavku, vendar pre malo, da bi bilo razvidno, če je razdelitev utemeljena. Pomembna je ugotovitev, da tovrstni prislovi lahko nastopajo ob vseh besedah, ne le ob glagolu, pridevniku in prislovu. Prvič je bilo ugotovljeno, kako se te besede uporabljajo sintaktično. Pod izrazom *členki* so tudi v tej slovnici prikazani primeri, ki imajo predvsem besedotvorno vrednost. Te besede so tudi opredeljene, in sicer je rečeno: »Členke imenujemo nepregibne besede, kadar ne žive več v samostojnem besednem pomenu, marveč so le sestavni del stalnih rekel ali besed, ki jim včasih dajejo poudarek ali pomensko tančino.« Našteti so naslednji primeri: *le (tale, le-ta itd.)*, *li (Je li res? Veš li? ka-li, jeli)*; *si (lej si ga no, gorje si ga človeku, bog si ga vedi, kdor si bodi, bodisi, marsikaj itd.)*; *ga (gorje si ga človeku, bog si ga vedi, lomiti ga, poganjati ga)*; *jo (ubrati jo, ucvreti jo)*; *-r/-er (kdor, kar, koder)*; *-j (kaj, doslej itd.)*; *-da (morda, seveda, bržda, resda)*; *-kaj (tukaj, tamkaj, venkaj itd.)*; *-ti (kajti, anti, niti itd.)*; *koli (kdor koli, kar koli)*.

Te nesamostojne členke je podrobneje obdelal A. Bajec v razpravi *Prislovni paberki*.¹⁶

Po *Slovenski slovnici* iz leta 1956 so izšli trije članki, ki zadevajo členke, kar kaže, da se je čutila potreba po temeljitejši obravnavi slovnčnih besed, če naj bi dobili dobro slovnico in slovar.

Prvi je članek Jakoba Šolarja o članku *tudi*.¹⁷ Izraza *členek* ne opredeli, uporablja pa ga dosledno, ko gre za členski pomen *tudi*. Ugotavlja pomembnost položaja in poudarka te besede v stavku. Pravi, da je smisel nedvoumen, če stoji pred členom, ki mu je dodan, čeprav lahko stoji tudi za njim, če je poudarjen, npr.: *Dunajčanje pridero k njemu. Tudi sam cesar mu pride naproti. Otroci domov in dekleta tudi*. Razlaga tudi nastanek vezniških sklopov. Iz primerov, ko poudarjeni *tudi* meri na to, kar izraža odvisnik, so nastali sklopljeni vezniki: *vidi ga tudi (tedaj), če mu ne gleda v obraz; vidi ga dobro, če mu tudi ne gleda v obraz; vidi ga dobro, če tudi mu ne gleda v obraz*. Opazi, da je v tipu *ne le - ampak tudi* dodajalna moč besede *tudi* večja od protivnosti besede *ampak*.

Drugi članek je napisal S. Suhadolnik o vezniku *vendar*.¹⁸ V njem navaja, kdaj in v katerih primerih se ta pojavlja v slovenskih besedilih in poskuša ugotoviti njegove funkcije in pomene. Pravi, da je poudarni prislov in veznik. Kot poudarni prislov izraža:

- veselje (*Vendar so gospoda prišli. Že smo se bali, da vas letos ne bo*; sinonima: *končno, nazadnje*);
- samoumevnost (*To je vendar sila, to*; sinonima: *res, že*);
- poudarja (*Kaj vendar pomeni, da vsak se ženi*).

Naslanja se tudi na druge veznike ali prislove: *saj vendar, torej vendar, menda vendar, vendar že, vendar enkrat, vendar ja* (*Torej vendar ni tako brez srca. Toliko menda vendar še vem kakor deklina*).

J. Šolar v članku o vezniku *in*¹⁹ prikazuje vezniške funkcije tega veznika in pri tem ugotavlja, da ne nastopa le v priredjih in podredjih, ampak uvaja tudi samostojne povedi. Z njim se povezuje misel s prej povedanim ali izraža presečenje. To pa že ni več navadna vezniška funkcija.

Pravopis iz l. 1962 ni prinesel novosti pri besednovrstnem označevanju besed. Členki so še vedno označeni za prislove in izraz *členek* je uporabljen le v tedaj uveljavljenem pomenu kot oznaka za nesamostojne členke: *-le in koli, bodi ter si in ga* v frazah (*lej si ga no, ta ga pa pihne*) in *jo* v tipu *ucvreti jo*.

J. Toporišič deli v *Slovenskem knjižnem jeziku 2*²⁰ prislove na take, po katerih se lahko vprašamo, in take, po katerih se ne moremo vprašati.

V drugo skupino uvrsti tako imenovane *poudarne* in *miselne prislove* iz Slovenske slovnice 1956, vendar je opustil osnovno delitev na ti dve skupini, v glavnem pa je upošteval podskupine, razen zvalnic. Te je uvrstil med velele medmete. Tako loči:

- poudarne prislove: *pràv, rávno, poséбно, predusèm, zlásti*; o njih pravi, da se rabijo ob vsaki besedni vrsti;
- prislove, ki določajo obseg in stopnjo pridevnikov: *čisto mlad človek, prav (= zelo), naduse, bolj, najbolj, use (= veliko), popolnoma, docela, povsem*;
- prislove, ki kaj izvzemajo iz kake celote ali splošnosti: *le njega ni od nikoder*; tako še: *samo, edino*;
- prislove, ki izražajo približevanje določeni količini ali cilju: *skoraj, domala, blizu, še /ne/, malodane, kmalu, kvečjemu*;
- prislove, ki izražajo doseženo mero, cilj, nastop dejanja: *že*;
- prislove, ki izražajo zadržek: *pravzaprav, pač, saj, že, že še (= sicer), vendar, vendarle; pravzaprav je dober*;
- prislove, ki izražajo pritrjevanje: *da, seveda, kajpada, resda, gotovoda, seve, kajpa, res, gotovo, prav*;
- prislove, ki izražajo nestrinjanje: *ne, nikakor, nikar*;

- prislove, ki izražajo domnevo: *menda, morda, morebiti, baje, bržkone, najbrž, bržda, bržčas, nemara, starinsko kali*;
- prislove, ki sprašujejo: *ali, jeli*.

Novo je to, da pri nekaterih primerih opozori, ob katerih besednih vrstah nastopajo, kar je za členke pomembno.

V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*²¹ so členki predstavljeni v skladu z dotedanjo slovnično tradicijo kot prislovi. Oznako *členek* imajo le besedotvorni členki: *bodi* in *koli* ob zaimkih in prislovih (*lahko te sreča kjer bodi; ostani, kjer koli si*), *le* ob kazalnih zaimkih in prislovih (v tipu *le-ta in tale*); dalje *ga* in *si*, ki nastopata v frazah tipa *lej si ga no, bog si ga vedi* in v veččlenskih izrazih tipa *izberi si kogar si že bodi* ali v navadno skupaj pisanih prislovih tipa *kjer si bodi*. In končno sta tako označena *bi* in *naj*, prvi kot sredstvo za tvorbo pogojnika, drugi pa kot sredstvo za opisovanje želelnosti. Tako sta uvrščena verjetno v zmotnem prepričanju, da sta oblikotvorna členka. Med prislove so uvrščeni poleg drugih tudi vprašanjetrovni izrazi kot *a* (tip *a misliš, da si doma*), *ali* (tip *ali prideš*), *mar* (*mar tega res ne veste*), *li* (tip *li veste, kako se piše; je li težko*). Izraza *ko* in *da* za izražanje želelnosti pa sta uvrščena med veznike.

Kot samostojno besedno vrsto je členke v slovenskem jezikoslovju prvi predstavil I. 1974 J. Toporišič.²² Med členke uvršča primere, ki jih ima v SKJ 2 pod prislovi, po katerih se ni mogoče vprašati. Izločil je le prislove, ki določajo obseg in stopnjo pridevnika (*zelo, popolnoma*), na novo pa so vpeljeni členki, ki na kaj navezujejo (tip *zakaj potem ne greš*), izražajo soodnosnost (*prišel sem zato, da bi pomagal*), in členki, ki izražajo čustvovanje (*žal je tako*).

Formalno poskuša J. Toporišič razmejiti členke in prislove v članku *Besedno-vrstna vprašanja slovenskega knjižnega jezika*.²³ Na str. 33 pravi: »Členek je besedna vrsta, ki se od prislova loči – preprosto povedano – po tem, da nima vprašalnice, tj. ne daje obvestila o kraju, času, načinu itd., ampak le o odnosu do vsebine povedi ali njenega dela, in torej ni stavčni člen.« V tem članku omenja tudi primere, ki so se že doslej v slovnicaх imenovali členki, in o njih meni, da so z modernega stališča morfemi, tj. deli besede, ki stojijo prosto ali ne. Taki so: *si, ga, jo* in *koli/-koli, le/-le, -r/-er; -da, -kaj, -ti*. Med členke pa uvršča vprašalni *li* in tudi *se, si, ga* v frazah (*gorje si mu ga; gorje se ga babnici; bog ga bodi zahvaljen*).

V članku *Esej o slovenskih besednih vrstah*²⁴ o členku pravi, da je njegova skladijska vloga strnjevanje besedila, in navaja primere: *Na podstrešju je samo ena sobica - je ena sobica, drugih ni. Sobica je tudi še na podstrešju - vsaj ena sobica ni na podstrešju, tej pa se pridružuje tista na*

podstrešju. Pravda še teče - pravda teče, ni zastala. Pravda spet teče - pravda teče, prej je zastala. Pravda že teče - pravda teče, prej ni bila v teku. Da, res je - potrjujem, da je res.

V *Slovenski slovnici*²⁵ J. Toporišič povzema svoje dotodanje ugotovitve o členkih in pravi: »Členki so nepregibna besedna vrsta, z njimi vzpostavljamo zveze s sobesedilom, izražamo pomenske odtenke posameznih besed, delov stavka, celih stavkov in povedi ali pa tvorimo skladijske naklone. Nekateri členki se po vlogi približujejo veznikom, drugi prislovom.«

Delitev členkov je povzel po delitvi v omenjenem članku *Kratko oblikoslovje slovenskega knjižnega jezika*. Izpustil je členke, ki izražajo soodnosnost (tip *Prišel je zato, da bi pomagal*), in dodal členke, ki izražajo mnenje, domnevo. Ti so v omenjenem članku prikazani v okviru členkov, ki izražajo možnost ali verjetnost. Dodal je več primerov, nekaj jih je tudi v stavkih. O členkih govori v *Slovenski slovnici* 1976 tudi na drugih mestih, in sicer pri besedotvorju, pri sklapljanju, pri večbesednih in večdelnih veznikih, pri pretvarjanju premege govora v odvisni govor in pri upovedovanju. Pri zadnjem so členki bodisi imenoma ali pa le s primeri podani kot sredstvo za izražanje hotenjske določitve propozicije (*lahko bi mi verjeli!*), zanikanja (*Kdo ne pozna tega človeka? Nikar mu vsega ne verjemite!*), dalje kot sredstvo za tvorbo odločevalnih vprašanj (*Ali ste že videli novo predstavo Hlapcev?*), želelnosti (*Da mi je to vedeti! Naj se zgodi tvoja volja. Le naj pleše, ko tako rada*). Izrecno upošteva členke kot sredstvo za gotovostno določitev povedi (*Kaj neki je ta človek; Tisti fant je baje zelo nadarjen*) in izražanje stopnjevitosti (*To je res človek*). Členke upošteva tudi kot sestavine samostalniške (*tudi mi trije*), pridevniške (*še mlad, že star, komaj dvajsetleten*) in prislovne fraze (*tudi doma*).

Omeniti je treba še dve razpravi v zvezi s členki, in sicer Toporišičev članek *K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije*²⁶, kjer frazeologeme razvršča tudi z besednovrstnega stališča glede na to, s katero besedno vrsto so zamenljivi. Tako navaja tudi frazeološke členke: *kje neki, to se ve da ne, da le ne bi, takorekoč, splošno govoreč, z drugimi besedami, kako se reče, po pravici povedano, da po pravici povem, po mojem mnenju, prej ko ne, kako da ne, kako to da ne, lahko tako, da da, nikakor ne*.

Členkove frazeološke in nefrazeološke stalne zveze in stavke omenja še v članku *Še k teoriji besednih vrst, posebno predikativa*.²⁷ Pri tem našteva primere, ki so bodisi predložne zveze ali pa stavki: *na videz, po vsej priliki, po mojem mnenju, čisto mogoče, brez dvoma; po vsej verjetnosti, po pravici; ne (to ni res); da (tako je bilo); strinjam se (da greste stran); oporekam temu (da bi bilo res); prepričan sem (da je tako); seveda; se razume (da bom šel); čisto mogoče je (da je tako); po pravici povedano*.

V drugi izdaji *Slovenske slovnice* in v *Novi slovenski skladnji* je nekaj več primerov s členki zlasti pri upovedovanju.²⁸

Pregled obravnavanja členkov v slovenskem jezikoslovju kaže, da so primeri členkov registrirani od vsega začetka, vendar so obravnavani v okviru prislovov, ker nimajo posebnih oblikoslovnih lastnosti. Njihova posebnost med prislovi se je pokazala, zlasti ko so se začeli oblikovati kriteriji za določanje prislovov. Taka merila so: možnost, da se po prislovu vpraša; značilnost, da pojasnjuje glagol, pridevnik, prislov in le izjemoma samostalnik kot desni prilastek; in končno - v stavku so samostojni stavčni členi. Morfološke značilnosti, vprašalnica, skladijska vloga in pomen pa so osnovna merila za razločevanje besednih vrst. Oboji, členki in prislovi, so nepregibni, vendar se prislovi stopnjujejo, členki pa ne. Kot je iz pregleda razvidno, so slovnicearji glede členka že kmalu ugotovili, da se po njem ni mogoče vprašati ali vsaj ne tako kot po prislovu. Vpraševanja z odločevalnim vprašanjem tipa *ali je brat morda doma* z odgovorom *da/ne* ne moremo šteti za vprašanje po členku, ker vprašujemo po določenem dejstvu, na katerega lahko odgovorimo glede na realnost ali pa glede na naše vedenje ali prepričanje o tej realnosti, ne pa po delu stavka, kot npr. pri prislovu (*Brat stanuje doma. - Kje stanuje brat? - Doma.*). Z odločevalnim vprašanjem lahko do določene mere ugotovimo členke, ki pastavčno izražajo stališče do tega, po čemer se vprašuje glede na realnost. Mnogi od teh členkov pa naklonsko opredeljujejo povedek. V stavku *Vlak boš najbrž zamudil* ima *najbrž* vrednost opisa z ustreznim modalnim glagolom (*Vlak utegneš zamuditi*) ali glagolsko frazo (*Verjetno je, da boš vlak zamudil*).

S skladijskega stališča smo že v prejšnjem primeru lahko videli, da je členek v nasprotju s prislovom lahko le del povedka in tako funkcijsko sovpadе z naklonskimi glagoli. Seveda ta vloga ni značilna za vse členke, pač pa za tiste, ki so v Toporišičevi razvrstitvi med potrjevalnimi členki, členki zanikanja, nesoglašanja in dalje med možnostnimi in verjetnostnimi členki ter členki mnenja, domneve. Medtem ko ti členki nastopajo zlasti ob glagolu oz. povedku, pa nekateri drugi, npr. po Toporišičevi razvrstitvi poudarni, izvzemalni, dodajalni in presojevalni, stojijo zlasti ob samostalnikih in izrazih količine. Poudarni, izvzemalni členki izražajo razmerje kake stvari do drugih, npr. *ravno ti bi to moral vedeti (ti bolj kot kdo drug); le ti bi to moral vedeti (ti, drugi ne)*. Glede na prislov lahko rečemo, da stoji ob samostalniku le izjemoma, in to kot desni prilastek (npr. *hoja počasi*), torej kot samostojen stavčni člen, ki izraža kako značilnost samostalnika. Na tem mestu se lahko s podobnim pomenom kot členek pojavi tudi pridevniška beseda, npr. *prišel je sam cesar* proti *prišel je celo cesar*.

Presojevalni členki stojijo zlasti ob izrazih količine in izražajo odstopanje ali neodstopanje od vrednosti, ki jo izraz količine navaja, pa tudi oceno te: *tehta točno/skoraj/približno 50 kg*. Tudi v tem primeru se členki srečujejo s pridevniki, npr. *tehta dobrih 50 kg*. Prislovi ne stojijo ob izrazih količine, ker sami lahko izražajo količino. Na neki način pa so vzporedni s prislovi stopnje, ki jih je Toporišič v SKJ 2 tudi uvrstil med členke, kasneje pa jih je na osnovi vprašalnice predstavil med prislove (*temno rdeč - kako rdeč?*; *zelo rdeč v obraz - kolikarj rdeč?*). Potrebno bi bilo še premisliti, ali je tako tudi s prislovi, ki izražajo približevanje polni meri ali polno mero tega, kar izraža pridevnik. Gre za tip *skoraj prazen* ali *popolnoma nova obleka*.

Nekateri členki so tudi sredstvo za izražanje skladijskih naklonov, npr. odločevalnih vprašalnih stavkov (*Ali ste bili takrat doma*), želelnih in velelnih stavkov (*Ko bi bilo že konec vsega tega sprenevedanja*; *Naj bo po tvojem, naj gre*; *Da mi izgineš spred oči*). V teh primerih ne gre več toliko za razmejevanje med členki in prislovi, ampak za razmerje med členki in vezniki. Vezniki vežejo stavke ali istovrstne stavčne člene, v gornjih primerih pa členki skladijsko modificirajo povedi, zato pri zdajšnji teoriji veznikov teh izrazov ni mogoče uvrščati med veznike. Prav dejstvo, da ne vežejo stavkov, ampak izražajo razmerje do prej povedanega ali iz okoliščin, govornega položaja znanega, odloča, da tako imenovane navezovalne členke uvrščamo med členke in ne med veznike (*In kako je s tabo? Saj bi res lahko šel z nami, Ti si torej razbil šipo*), vendar tu meja ni ostra in je treba še ugotoviti, kako je z vezavo med povedmi in kakšna je vloga členkov v zloženi povedi.

Preostane še razmejitev členkov do medmetov. Med členke so uvrščeni členki čustvovanja, npr. *žal*. Glavna razlika je skladijska. Členki čustvovanja so vključeni v stavek, kot kaže primer iz Toporišičeve slovnice: *žal je tako (pač je tako, je že tako)*, medmeti pa se navadno rabijo pastavčno (*joj, kakšna nesreča*).

Na koncu naj omenim besedotvorne členke, ki so najprej dobili ime členek. Ti pomensko spreminjajo zaimke in prislove: *koli/-koli*, *le-/le*, *bodi/-bodi*. Sprejemljiv je Toporišičev predlog, da se jih obravnava kot (proste) morfeme, tako kot *se* pri povratnih glagolih ali *ga* v tipu *lomiti ga* in *jo* v tipu *mahniti jo*. Vendar vrsta izrazov, ki pomensko modificirajo zaimenske besede, s tem ni izčrpana, npr. *Mu bo že kdo pomagal*, *Šel je bogve kam*.

Iz povedanega sledi, da so členki samostojna besedna vrsta, ki jo je mogoče razmejiti od drugih besednih vrst, vendar je sintaktično heterogena in je potrebno še raziskati, če vse te skupine res sodijo skupaj.

OPOMBE

- ¹ *Slovenski jezik, literatura in kultura: informativni zbornik*, Ljubljana 1974, 29–50.
- ² Adam Bohorizh, *Arcticae horulae succisivae*, Wittenberg 1584, 155–157. Poimenovanje prislovov je vzeto iz Toporišičevega prevoda Bohoričeve slovnice (dvojezična izdaja), ki je izšel l. 1987 pri Založbi Obzorja v Mariboru.
- ³ Marko Pohlin, *Kraynska Grammatika*, Ljubljana 1783, 99: »Das Nebenwort (Polegbesęda) ist jener Theil der Rede, welcher meistens bey den Zeitwörtern steht, um derselben Bedeutung, oder Umstände anzudeuten: oder denselben mehr oder weniger Kraft im Ausdrücke zu zugeben.«
- ⁴ Jernej Kopitar, *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Ljubljana 1808, 373.
- ⁵ Franz Seraphin Metelko, *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in benachbarten Provinzen*, Ljubljana 1825, 153, 157, 158.
- ⁶ Anton J. Murko, *Theoretisch–practische Grammatik der slowenischen Sprache in Steiermark, Kärnten, Krain und dem illyrischen Küstenlande*, Graz 1850, str. 108 (citat).
- ⁷ Anton Janežič, *Slovenska slovnica*, Celovec 1854.
- ⁸ Luka Podgorski (= Svetec), *O členkih*, Novice 1862, str. 407, 415, 427.
- ⁹ Anton Janežič, *Slovenska slovnica*, Celovec 1863, str. 105.
- ¹⁰ Jakob Sket, *Slovenska slovnica*, Celovec 1906, str. 115.
- ¹¹ Maks Pleteršnik, *Slovensko–nemški slovar 1–2*, Ljubljana 1894–95.
- ¹² Anton Breznik, *Slovenska slovnica*, Celje 1934, 145–147.
- ¹³ France Jesenovec, *Pomenske funkcije slovenskih členic*, Zbornik zimske pomoči, 1944.
- ¹⁴ *Slovenska slovnica*, Ljubljana 1947, str. 244–250; Anton Bajec, Mirko Rupel, Rudolf Kolarič, Jakob Šolar, *Slovenska slovnica*, Ljubljana 1956.
- ¹⁵ *Slovenska slovnica*, Ljubljana 1947, str. 222
- ¹⁶ Slavistična revija, 1954, 195–226.
- ¹⁷ Jože Lokar (= Jakob Šolar), *Vloga in mesto členka tudi*, Jezik in slovstvo (dalje JiS) 1957/58, 158–161.
- ¹⁸ Stane Suhadolnik, *Vendar in sorodni vezniki*, JiS 1957/58, 296–301.
- ¹⁹ Jakob Šolar, *Veznik in*, JiS 1959/60, 14–18.
- ²⁰ Jože Toporišič, *Slovenski knjižni jezik 2*, Maribor 1966.
- ²¹ *Slovar slovenskega knjižnega jezika I–IV*, Ljubljana 1970–1985.
- ²² Jože Toporišič, *Kratko oblikoslovje slovenskega jezika*, SSJLK: informativni zbornik, Ljubljana 1974, 29–50.

²³ JiS 1974/75, 33–39.

²⁴ JiS 1974/75, 295–305.

²⁵ Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor 1976.

²⁶ JiS 1973/74, 273–279.

²⁷ JiS 1979/80, 201–205.

²⁸ Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, 2. izdaja, Maribor 1984; isti, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana 1982.

Zusammenfassung
DIE PARTIKELN ALS WORTART
IN DER SLOWENISCHEN SCHRIFTSPRACHE

Partikeln sind in der slowenischen Sprachforschung bereits in der Grammatik von Bohorič 1584 beim Adverb aufgeführt. J. Kopitar bestimmte für sie wie für andere Adverbien eine ganze Tabelle und ordnete Negationen und Verstärkungen in eine besondere Gruppe. Nach seinem Vorbild richteten sich alle Grammatik-Fachleute bis zur *Slovenska slovnica* 1947 bzw. 1956. In dieser Grammatik sind solche Adverbien bei den gedanklichen Adverbien eingeordnet, eingeführt wurde auch eine neue Gruppe betonter Adverbien. Diese sogenannten gedanklichen und betonten Adverbien stellte J. Toporišič 1974 als selbständige Wortart vor, die er *členki* (*Partikeln*) nannte. Den Ausdruck *členki* (*Partikeln*) führte A. Janežič 1854 als gemeinsame Bezeichnung für alle unbeugbaren Wortarten anstelle des deutschen Ausdrucks Partikel ein. Von Breznik an wurde er auch für bestimmte wortbildende Elemente von Pronomen und Adverbien benutzt.

Členki (*Partikeln*) sind unbeugbare Wörter wie Adverbien, jedoch kann nicht nach ihnen gefragt werden, da sie keine Satzglieder sind. Von Adverbien unterscheiden sie sich syntaktisch auch dadurch, daß sie beim Substantiv stehen können. Sie drücken eine andere Bedeutung als das Adverb aus und treffen mit einigen anderen Wortarten zusammen.